

ГЕНЕЗА ЖАНРУ ГОРОР В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Трофименко Анастасія Валентинівна, здобувачка IV року навчання, спеціальності «035 Філологія. Літературна творчість» Факультету української філології, культури і мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник: О. М. Башкирова, доктор філологічних наук, доцент кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства Факультету української філології, культури і мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка.

У статті проаналізовано історію й жанрову систему становлення української літератури жахів, генетичну й типологічну еволюційну структуру жанру літератури жахів у літературознавстві; висвітлено її роль у сучасній епосі на прикладі жанру горор. Розглядаючи витоки жанру жахів у літературі, можна простежити поєднання містики, таємничості та міфологічної образності, які з плином літератури набувають нових ознак.

Ключові слова: жанр, модифікація жанру, горор, жанрова пам'ять, генетико-типологічна еволюція, жанрова система, масова література.

Метою дослідження стало виявлення витоків та стисле окреслення шляху становлення й розвитку українського національного варіанту жанру горор.

Окреслена мета передбачає розв'язання низки завдань:

- виявити ключові жанротвірні елементи горору;
- простежити фольклорні та літературні витоки жанру горор в українській літературі;
- виявити своєрідність українського горору шляхом зіставлення його світоглядних основ з відповідним філософським підґрунтям західної літератури жахів.

Питання модифікації жанру горор є однією із важливих складових розуміння системи функціонування цього жанру в літературі жахів, адже його генетико-типологічний розвиток відбувався хвилеподібно та нерівномірно.

У вітчизняному літературознавстві майже не приділено уваги вивченню жанрової матриці горору. Об'єкти основної уваги українського літературознавства зосереджено у сфері досліджень англomовного готичного роману, української готичної традиції, генетико-типологічної складової жанру, стилістики а також окремих питань перекладу літератури жахів. Дослідженню цих аспектів присвячено роботи Л. Масенко, А. Проніна, О. Орловської, які вивчають готичний роман як специфічний літературний жанр; О. Федотенко розглядає жанрово-стильові особливості українського химерного роману другої половини ХХ століття; жанрово-стильову специфіку творів В. Шевчука й Г. Пагутяк висвітлювали у своїх дослідженнях М. Барабаш, П. Білоус, О. Грищенко, Г. Клочек, М. Павлишин, М. Рябчук, екзистенційні мотиви доробку названих письменників – С. Андрусів, О. Боднар, Н. Бугайова, О. Застеба, Р. Мовчан, Л. Тарнашинська, А. Топуз, та ін. Однак досі у вітчизняному літературознавстві бракує теоретичного обґрунтування

послідовної картини становлення і розвитку жанру горор. Потреба такого обґрунтування зумовлює актуальність дослідження.

Література жахів – це складний полісемантичний конструкт. Фундаментальне значення для розуміння художньої специфіки горору, як і будь-якого іншого жанру, має становлення жанрової матриці та формування стильових особливостей. Діахронічне дослідження, безумовно, повинне враховувати характер оприявлення провідних рис історично-культурної епохи, літературних та національних традицій на різних рівнях художньої структури.

Наявність спільних генетико-типологічних жанрових ознак у різних національних літературах можна пояснити процесом міграції сюжетів, мотивів та їхніх варіантів.

П. Білоус у центр компаративістських досліджень ставить такі проблеми, як типологія художніх форм (зіставлення художніх явищ різних часів і літератур з метою виявлення спільних ознак і закономірностей розвитку); історична еволюція художніх форм (жанри, стилі, стильові різновиди, типи творчості) у словесному мистецтві різних народів, відтворення загальносвітової (регіональної) динаміки літературного розвитку; культурний контекст окремих літературно-мистецьких явищ (Білоус, 2011: 48–49).

Також необхідно враховувати, що не всі жанрові та стилістичні елементи є ключовими у функціонуванні жанру горор. До ключових його констант можна віднести «категорію жаху / страху», «художній жах», рецептивний характер твору з домінування когнітивного типу страху, насиченість текстів образами-символами смерті, які естетизують запозичені з середньовічних уявлень філософські догми, та наявність ряду архетипів, наприклад: містичний лабіринт, поріг художнього простору, який утворює особливий тип хронотопу найчастіше організований за принципом дуальної структури «реальне-інфернальне», «своє-чуже». До побічних можна віднести ті елементи, які актуалізують інші смислові координати (наприклад, риси характеру героїв чи опис їхньої зовнішності, атрибуція персонажа), маркуючи їх горор-семантикою.

Генетико-типологічно література жахів зароджується у фольклорі, таким чином, горор як один із окремих жанрів системи актуалізував притаманний фольклору комплекс ознак, тем і мотивів.

Українська «література жахів», як зазначає І. Лімборський у статті «Західноєвропейський готичний роман і українська література», бере свій початок від доби бароко, у XVII–XVIII ст. Дослідник пов'язує українські національні витоки «літератури жахів» зі світовідчуттям епохи бароко де «особливої гостроти набули теми смерті, страхів перед потойбічним світом, де людина опиняється під владою темних диявольських сил». Література кінця XVII–XVIII століття характеризується активізацією мортальної тематики, зображенням «смердних» тлінних кісток (М. Смотрицький, К. Транквіліон-Ставровецький). Однак не можна сказати, що в добу бароко література жахів постає у чистій жанровій формі.

Кінець XIX – початок XX століття – складна й суперечлива доба в історії української літератури, що зумовлене і її перехідним характером (від епохи класичного письменства до нової літературної доби), і її значним внеском

у творчий процес. Складні історично-суспільні обставини цього періоду в багатьох відношеннях перегукуються з подіями кінця XVIII – початку XIX століття. Звідси – виняткова зацікавленість українських письменників формуванням нової естетичної самосвідомості, духовності і ментальності українського народу, узагальненням і розвитком єдиної національної літературної традиції.

Однак формування національного українського складника, що пізніше яскраво характеризуватиме літературу жахів, розпочинається набагато раніше за добу бароко. Історія жанру жахів, як уже було зазначено, сягає корінням у фольклор та релігійні традиції багатьох народів. Ці традиції відображують уявлення про потойбіччя, добро і зло, світ духів. Для українського варіанта літературних жахів «характерним є фольклоризм, а точніше – міфологізм, побудова сюжетів на зіткненні людини з представниками народної демонології.

Доба Середньовіччя відіграла неабияку роль у формуванні горору в українській літературі. Одним з джерел творення міфологічних образів в українському горорі є фольклор, але так само вагоме значення має віра в Бога, насамперед ми говоримо про потужний вплив церкви і схоластики на розвиток образності літератури. На відміну від європейської традиції, яка була обтяжена тематикою *Dance Macabre*, майже у всіх типах творчості українська середньовічна традиція спирається на дещо специфічні схоластичні уявлення. На перший план тут виходить не тема рівності перед божественним фатумом та рівності перед смертю, а радше зацікавленість образністю потойбіччя, яка була характерною для української культури ще за часів язичництва. Підтвердженням цієї думки може слугувати доволі багатий фольклорний бестіарій українських переказів, легенд, обрядової літератури, яка функціонує одночасно на бінарній опозиції «моє-не моє», «живе-мертве» та на тріаді «людське-природне-помежівне». Наприклад, розглядаючи образ Чугайстра з точки зору цих опозицій, ми отримаємо таку схему: «Природне добре; людське зле; природно-людське захисне».

Специфікою українського горору є звернення до національного фольклору, зокрема демонології. Звернення до фольклору здійснюється за допомогою містичних образів, наприклад, у ранній творчості Шевченка, повісті «Вій» М. Гоголя, творі «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, драмі-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки. Образи щезників, русалок, мавок, лісових жителів виконують різні сюжетні та змістові функції, однак завжди апелюють до архаїчної свідомості читача, міфологічних уявлень. Також до фольклору звертаються і сучасні автори, вводячи в тексти творів народні пісні та традиції («Ритуал» М. і С. Дяченків, «Місто з химерами» О. Ільченка).

Жанри розуміють як історично мінливі та внутрішньо варіативні категорії, що є продуктами соціального конструювання і в той же час – стійкими когнітивними моделями сприйняття, які формуються у свідомості читачів у процесі входження в культуру та засвоєння стереотипних уявлень про жанри. Традиційним об'єктом аналізу літературознавства є художній текст. У теорії жанрів текст вивчається з погляду його відповідності чи невідповідності якомусь уявленню про жанр – «ідеальному типу», стосовно якого текст завжди виявляє варіативність і більший чи менший відхід від канону.

Особливої форми набуває і головний жанровий аспект літератури жахів, це страх. Вище було розглянуто різноманітний спектр містичних образів і сюжетів, що породжує українська душа. Страх в українському горорі тяжіє до романтизованого жаху, початкової форми готичного роману. Кульмінаційні сцени зазвичай набувають виразної драматизації і похмурої колористичної тональності. Виразний вплив готичної естетики простежується і у творах модерністів. Візьмемо, наприклад, твори В. Стефаника, які є влучним прикладом використання контрасту «білого» і «чорного».

Білий постає виразником тривоги і напруги, а чорний ототожнюється зі страхом. Сюжетна динаміка корелює з цими образно-емоційними домінантами. Таким чином, гра контрастів, містична за своєю суттю, підсилює їх сенсорний вплив на читача.

Отже, жанр горору в українській літературі виявляє тісний зв'язок із національною художньою традицією (фольклорні твори, письменство доби бароко), характеризуючись суттєвими відмінностями від західної модифікації жанру, збагачуючись здобутками останнього і складно взаємодіючи з ним. Ці висновки дають підстави для детального вивчення специфіки використання атрибутів горору і містики у сучасній українській літературі, адже динаміка їх еволюції дає можливість вибудувати чітку картину національно-своєрідної рецепції горорових художніх матриць і їх трансформації на національному ґрунті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус О. Архетипи готичного роману (спроба семіотичного аналізу готичної прози): Матеріали II Міжнародної конференції з літератури США [«Американська література на рубежі XX-XXI століть»]. Київ: Інститут міжнародних відносин, 2004. С. 191–197.

2. Білоус П. Вступ до літературознавства: навчальний посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 336 с.

3. Гудманян А., Іванова А. Генеза та жанрові особливості літератури жахів з позиції сучасної науки про переклад. Київ: НАУ, 2017. С. 13–17

4. Денисюк І. Літературна готика і Франкова проза. Режим доступу до ресурсу:
http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/ukr_literaturoznavstvo/68/68_2006_denys_iuk.pdf

5. Качуровський І. Готична література та її жанри. Київ: Сучасність, 2002. № 5. С. 59–67.

6. Ковалів Ю. Готичний роман 2007: Готичний роман. Літературознавча енциклопедія: у 2 х т. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 237 с.

7. Лімборський І. Західноєвропейський готичний роман і українська література. *Всесвіт*. 1998. № 5–6. С. 157–162.

REFERENCE

1. Bilous O. Arkhetypy hotychnoho romanu (sproba semiotychnoho analizu hotychnoi prozy): Materialy II Mizhnarodnoi konferentsii z literatury SShA

[«Amerykanska literatura na rubezhi KhKh-KhKhI stolit»]. Kyiv: Instytut mizhnarodnykh vidnosyn, 2004. S. 191–197.

2. Bilous P. Vstup do literaturoznavstva: navchalnyi posibnyk. Kyiv: VTs «Akademiia», 2011. 336 s.

3. Hudmanian A., Ivanova A. Heneza ta zhanrovi osoblyvosti literatury zhakhiv z pozytsii suchasnoi nauky pro pereklad. Kyiv: NAU, 2017. S. 13–17

4. Denysiuk I. Literaturna gotyka i Frankova proza. Rezhym dostupu do resursu:

http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/ukr_literaturoznavstvo/68/68_2006_denys_iuk.pdf

5. Kachurovskiy I. Hotychna literatura ta yii zhanry. Kyiv: Suchasnist, 2002. № 5. S. 59–67.

6. Kovaliv Yu. Hotychnyi roman 2007: Hotychnyi roman. Literaturoznavcha entsyklopediia: u 2 kh t. Kyiv: VTs «Akademiia», 2007. T. 1. 237 s.

7. Limborskyi I. Zakhidnoievropeiskiy hotychnyi roman i ukrainska literatura. Vsesvit. 1998. № 5–6. S. 157–162.